
ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ

УДК 94-054.6(477.51)"1803"

О. О. Лейберов

**Дворянство Ніжинського повіту Чернігівської губернії
на початку ХІХ століття:
спроба колективного соціального портрета**

Стаття присвячена вивченню соціального портрета дворянства Ніжинського повіту Чернігівської губернії на основі архівних документів. Проаналізовані віковий, сімейний, майновий та освітній стан провінційного дворянства. Простежена динаміка чисельності даної страти суспільства, відокремлення її в окрему групу, що мала свої інтереси.

Ключові слова: провінційне дворянство, соціальні характеристики, Ніжинський повіт

Статья посвящена изучению социального портрета дворянства Нежинского уезда Черниговской губернии, образование провинциального дворянства. Прослеживается динамика численности на основании архивных документов. Проанализированы возраст, семейное, имущественное положение этой страты общества, обособление ее в отдельную группу, имеющую собственные интересы.

Ключевые слова: провинциальное дворянство, социальные характеристики, Нежинский уезд.

The article is devoted to the study of the social portrait of the nobility of the Nezhin district of the Chernigov province, the formation of the provincial nobility. The dynamics of numbers on the basis of archival documents is traced. The age, family, property status of this stratum of society, its isolation into a separate group having its own interests are analyzed.

Key words: provinces nobility, social characteristics, Nezhin district.

Серед напрямків, що останнім часом активно розробляються у вітчизняній та закордонній історичній науці, одним із пріоритетних є вивчення розвитку різних соціальних груп, класів та страт. Не залишилася поза увагою дослідників історія українського шляхетства в імперський період. Об'єктами дослідження науковців були політична та економічна історія дворянства, еволюція його правового статусу, особливості процесів нобілітації козацької старшини та шляхти й перетворення їх у загальноімперський правлячий клас, роль та місце малоросійського шляхетства у культурно-просвітницьких процесах в Україні та Російській імперії ХVІІІ–ХХ століть, докладно вивчалися

інститути дворянських корпоративних організацій, генеалогічні, геральдичні та сфрагістичні особливості окремих шляхетських родів. Але при цьому недостатньо уваги приділяється вивченню соціальної історії дворянства, її регіональним особливостям. До цього часу нез'ясованими залишається багато питань, пов'язаних із дворянством Ніжинського повіту Чернігівської губернії. Частково це пов'язано з обмеженістю джерельної бази та недостатньою розробкою історіографії проблеми. Історіографічна традиція даного питання має свої витоки ще з кінця XIX – початку XX століття. Саме тоді побачили світ солідні дослідження Г. Милорадовича та В. Модзалевського, присвячені вивченню родоводів дворянства Чернігівщини [1–2]. У радянський період відбувся помітний спад інтересу до вивчення даної теми, крім того, дослідження відбувалися з позицій марксистсько-ленінської ідеології. Висновки, до яких приходили дослідники, були тенденційними та заідеологізованими, але необхідно зазначити внесок радянських істориків у розширення джерельної бази досліджуваної тематики та узагальнення статистичних даних [3]. Після здобуття Україною незалежності були видані фундаментальні праці дослідників В. Свербигуза, В. Кривошеї, І. Гуржія та Ю. Русанова [4–6]. Суттєво доповнюють картину досліджень статті у періодичних виданнях вітчизняних істориків-краєзнавців [7–9]. Однак вивчення проблеми на регіональному рівні вимагає залучення до наукового обігу неопублікованих архівних матеріалів та використання нових методів вивчення та систематизації історичних джерел. Одним з розповсюджених є метод просопографічного аналізу. Він дозволяє на основі окремих приватних даних створити колективну біографію соціальної групи, що є об'єктом вивчення, а також простежити динаміку її розвитку. При цьому аналітичний інтерес представляють дані загальної сукупності, а не індивідуальні біографії окремих персоналій.

Матеріалами для написання нашої статті став комплекс документів, що зберігається у відділі Державного архіву Чернігівської області в місті Ніжині у фонді 343 (фонд ніжинського повітового предводителя дворянства). Це в першу чергу формулярні списки місцевих дворян, свідоцтва на доказ їх шляхетного походження, листування ніжинського повітового маршала з губернським керівництвом, майнові відомості, судові справи тощо. Всі ці документи можна сміливо відносити до групи масових джерел, що дозволяє нам використовувати їх для узагальненої характеристики ніжинського дворянства як окремої соціальної групи, так і для оцінки становища кожного окремого дворянина повіту. Документ, що дозволяє повною мірою оцінити стратифікацію ніжинського повітового дворянства як корпоративного об'єднання, його структуру,

майнову диференціацію, службове становище, внутрішню мобільність, статусні орієнтації, родинно-шлюбні відносини – це "Ведомость о жительствоющих в Нежинском повете господах дворянах с показанием фамилий, детей мужеского и женского пола и в каких губерниях и уездах и по малороссийских поветах и где имеют с фамилиями жительства" (надалі – "Відомість...") [10]. Датований цей документ 5 січня 1803 року. Він був складений маршалом ніжинського шляхетства (предводителем дворянства) на виконання наказу малоросійського генерал-губернатора князя О. Б. Куракіна від 5 грудня 1802 року за № 3223. На відміну від російського дворянства, яке після видання у 1785 році "Грамоти на права, вольності і переваги благородного російського дворянства" закріпило свої станово-політичні та економічні права та отримало нові привілеї, малоросійська шляхта та козацька старшина колишньої Гетьманщини не отримали юридичного підтвердження своєї приналежності до імперського дворянства. Тому державна влада Російської імперії через своїх губернських представників періодично (раз на три роки) вимагала уточнюючі списки тих осіб, що претендували на отримання статусу дворянина, а відповідно й поширення на них всіх прав та привілеїв дворянського стану.

У "Відомість..." внесено 306 голів дворянських родин та окремих представників різних прізвищ, що подали документи на підтвердження свого дворянського статусу. Разом з тим документ містить свідчення й про членів дворянських родин (дружин, одружених та неодружених синів, дочок як виданих заміж, так і тих, що залишалися "у дівках", дядьків та племінників). Усього у повіті нараховувалося 1440 осіб, які відносили себе до шляхетського стану. Виходячи з документу, необхідно зазначити, що ніжинське повітове дворянство не було однорідним за етнічним та соціальним походженням. У повіті проживало дві неповні (мати і син) титуловані сім'ї – підполковниця, княгиня Марина Миколаївна Жевахова із сином Спиридоном Ерастовичем та прапорщиця, княгиня Марія Борисівна Баратова з сином Іваном [10, арк. 145, 161 зв.]. Крім того, у повіті мешкали представники чотирьох іноземних родин – генерал-майорів Карла Магнуса. Салемана та Давида Давидовича Штейгерса, підполковників Федора Вілімовича фон дер Брінкіна та Івана Івановича фон Шенерта, разом – 13 осіб [10, арк. 143, 144 зв., 145]. Абсолютна більшість дворян Ніжинського повіту були представниками та нащадками козацько-старшинських родів Гетьманщини. До "Відомості..." були внесені, між іншим, 11 сімей (76 осіб), які вважали себе шляхетського походження, але на момент складання документу не надали цьому підтвердження і знаходилися "у окладах" (подушному – 8 сімей, міщанському – 1 родина, козацькому –

2 сім'ї), тобто сплачували податки. Дворяни та духовенство у Російській імперії не належали до податних станів і податки не сплачували. Один із них значковий товариш Мойсей Ковалевський, що знаходився в подушному окладі, мав сина Андрія, який вислужив перший офіцерський чин корнета, що давав право на спадкове дворянство та володів 40 кріпосними [10, арк. 162]. Розглядаючи інші соціальні станові категорії повітового дворянства, необхідно підкреслити, що "з точки зору доходів, освітнього рівня та престижу дворянство поділялося на три страти – нижчу, середню і вищу. Нижча страта, як правило, складалася з безпомісних і дрібнопомісних дворян, середня – з середньопомісних, вища – з великопомісних дворян... При цьому аж до скасування кріпосного права в 1861 р. основним показником матеріальної заможності дворянства були не розміри земельної власності, а число селян-кріпаків" [6, с. 97–98]. На думку російського дослідника Б. Миронова, нижча страта складалася з безпомісних і малопомісних дворян із кількістю кріпаків чоловічої статі менше 20, середня – з середньопомісних, які володіли від 21 до 100 ревських душ, а представники вищої страти володіли більш як 100 кріпосних [11, с. 86]. Така схема стратифікації дворянства за майновою ознакою носить умовний характер, однак вона дозволяє виділити серед місцевого дворянства як малозабезпечену частину, так і заможну й впливову верхівку.

Таблиця 1

Майнове становище дворян Ніжинського повіту

Майнове становище	Кількість дворян		Кількість ревських душ (за V ревізією 1794 р.)	
	осіб	%	Осіб	%
Не мали селян-кріпаків	125	40,8	–	–
Менше 20 душ	128	41,8	999	11,5
Від 21 до 100 душ	40	13,1	1733	19,95
Більше 100 душ	13	4,3	5953	68,55
Усього	306	100	8685	100

Слід зауважити, що з 8685 селян-кріпаків, що знаходилися у власності поміщиків тільки 6437 осіб мешкали на території Чернігівської губернії (в основному у Ніжинському та Борзенському повітах). Решта 2248 кріпаків проживали у селах Київської губернії, Прилуцькому, Лубенському, Хорольському та Пирятинському повітах Полтавської губернії та навіть у Тираспольському повіті Новоросійської губернії. З таблиці 1 бачимо, що відсоток безпомісних і малопомісних дворян у Ніжинському повіті сягав 82,6 %. Це досить високий відсоток порівняно не тільки з центральними "уездами" Європейської Росії, де цей показник складав 59 %, а й безпосередньо малоросійськими повітами [11, с. 89].

Так, вітчизняні історики І. Гуржій та Ю. Русанов у своїй монографії зазначають, що "у межах Лівобережної України і Слобожанщини... фактично на 1 шляхтича припадало близько 35 кріпаків у 1782 р. і 32 – в 1795 р. Для порівняння – у центральних районах Російської імперії... у 1782 р. – по 103 кріпаків на одного дворянина, а в 1795 р. – 106 кріпаків на одного дворянина" [3, с. 76–77]. Але це узагальнена статистика. По окремих повітах ситуація була різною. За підрахунками дослідника М. Михайличенка, на одного дворянина Лебединського повіту Харківського намісництва у кінці XVIII століття припадало в середньому 65 кріпаків, а у Чугуївському повіті того ж самого намісництва – 94 кріпаки [12, с. 101; 13, с. 126]. Однак не важко підрахувати, що на одного дворянина Ніжинського повіту припадало тільки 28 ревізьких душ. Разом із тим кількість дворян Ніжинського повіту перевищує кількість шляхтичів Чугуївського повіту більше ніж у 2 рази, а Лебединського – втричі. До найзаможніших дворян повіту належали брати Григорій та Матвій Яковичі Почеки. Вони володіли 2481 та 144 кріпаками відповідно [10, арк. 144]. Прем'єр-майор Петро Якович Жураковський був власником 841 ревізької душі [10, арк. 145 зв.]. За його 6-річною племінницею Софією, донькою померлого брата Андрія, що залишилася круглою сиротою, було записано 592 кріпака. У володінні відставного підполковника Андрія Яковича Шаули в містечку Носівці було 409 кріпаків. Удова колезького радника Мотаніса Олена Василівна разом з двома своїми синами володіла у с. Липів Ріг 355 селянами [10, арк. 144 зв.]. До повітових багатіїв належали статський радник та кавалер Петро Іванович Симановський, брати Яків та Григорій Мандрики, майор В. П. Ракушка-Романовський, родини Забіл, Танських та вже згаданих фон ден Брінкінів. На противагу їм, чотири брати з родини Гнилокож-Плеців спільно володіли у с. Свидовці тільки одним кріпаком [10, арк. 168].

Іншим показником впливовості у повітовій шляхетській корпорації було службове становище та вислужені чини (згідно Табелю про ранги 1722 р.).

Таблиця 2

Службове становище дворян Ніжинського повіту

Службове становище (чин)	Військові	Статські чиновники	Не служили
I–V клас	3	1	–
VI–VIII класи	19	14	–
IX–XIV класи	81	22	–
козацька старшина	35	5	–
Унтер-офіцери	6	–	–
внетабельні канцеляристи	–	7	–
без чину	–	–	69
Усього	144	49	69

З даних таблиці 2 видно, що більшість повітових дворян обирала військову службу, але вислужити високі чини так і не спромоглася. На момент складання "Відомості..." абсолютна більшість як військових, так і статських чиновників знаходилися у відставці. У таблицю вміщені 40 представників козацької старшини, які мали козацькі звання (полкові хорунжі, осавули, писарі, військові та значкові товариші, сотенні отамани, хорунжий артилерії). І хоча з 1765 р. ці звання були переведені у чини Табелю про ранги і відповідали XII–XIV класам, але традиційно продовжували використовуватися. Майже четверта частина всього повітового дворянства ніде і ніколи не служила.

До таблиці II не були включені дворянські вдови. У "Відомості..." вони значаться за чинами своїх померлих чоловіків та розміщуються у списку серед інших дворян по старшинству чинів. Усього у списку вміщено відомості про 43 удів: 1 підполковниця (княгиня Жевахова), 9 жінок померлих обер-офіцерів (одного поручика та корнетів), 3 – статських чиновників, 17 – колишні дружини представників козацької старшини, а у 14 померлі чоловіки не мали ніякого чину.

Досліджуваний нами комплекс документів дає можливість частково реконструювати склад місцевого бюрократичного апарату (повіту та міста Ніжин): 1. Почека Григорій Якович – маршал повіту Ніжинського (предводитель дворянства). 2. Почека Матвій Якович, колезький радник та кавалер – ніжинський городничий. 3. Мотаніса Микола Миколайович, штабс-капітан артилерії у відставці – ніжинський повітовий хорунжий (заступник маршала повіту). 4. Романович Лев Петрович, відставний майор – повітовий земський комісар. 5. Потоцький Іван Васильович, секунд-майор – підкоморний Ніжинського повіту. 6. Мартиновський Михайло Созонтійович, колезький асесор – повітовий ніжинський земський суддя. 7. Григорій Іванович Волховський, колезький асесор, поштмейстер м. Ніжин. 8–9. Титулярний радник Йосип Федорович Мозгалевський (батько майбутнього декабриста М. Й. Мозгалевського) та колезький секретар Дмитро Іванович Науменков були підсудками земськими у ніжинському суді. 10. Козельський секретар Захар Кіндратійович Паляничка займав посаду секретаря у ніжинському земському суді. 11. Поручик Яків Ілліч Сурмачевський був записаний "при штатній ніжинській команді". 12. Максим Євстафійович Козінцов, губернський секретар, був квартальним наглядачем у Ніжині. 13–15. Засідателями ніжинського земського суду були штабс-капітан Іван Іванович Шаула, губернський секретар Григорій Прокопійович Адасовський та відставний корнет Іван Іванович Алендаренко. 16. Підкоморським возним у ніжинському суді був колезький реєстратор Федір Іванович Католей. 17–19. Повітовими

возними були колезькі реєстратори Лев Йосипович Шульга та Василь Іванович Фірсовський. Таку ж посаду обіймав Йосип Матвійович Самчевський [10, арк. 143 зв., 144–147].

Джерельний матеріал дає змогу з'ясувати хто з місцевих дворян був нагороджений орденами. До чину такої людини у тексті "Відомості..." додавалося слово "кавалер". Нами було виявлено 8 таких осіб. Орденом Святого великомученика та победоносця Георгія IV ступеня були нагороджені: підполковник І. І. фон Шенерт (№ 368 від 26 листопада 1782), генерал-майор К. М. Салеман (№ 413 від 26 листопада 1785), майор Михайло Андрійович Тарасевич (№ 762 від 26 листопада 1790 р.), генерал-майор Д. Д. Штейгерс (№ 1465 від 15 грудня 1802 р.). Кавалерами ордену Святого рівноапостольного князя Володимира IV ступеню були П. І. Симановський, М. Я. Почека (1802 р.) та надвірний радник Михайло Петрович Романович. Цим орденом нагороджували статських чиновників за 35 років служби. На жаль, з'ясувати, яким орденом був нагороджений 32-річний поручик Бутирського піхотного полку Григорій Корнійович Лисенко, нам не вдалося [10, арк. 168].

Не менш важливу інформацію про провінційне шляхетство можна почерпнути з відомостей про сімейне становище дворян. Вивчаючи їх, можна дослідити не лише родинно-шлюбні відносини у середині соціальної групи, проаналізувати деякі моменти історії окремих фамілій, а й скласти доволі повне уявлення про станову корпорацію в цілому. Так, за нашими підрахунками, у повіті на початок 1803 р. зафіксовано 198 шлюбних пар, 43 удови (одна з них, Марія Миколаївна Мотаніса, спадкоємиця більше 100 ревізьких душ, була тричі одружена на обер-провіантмейстері Ловцове, майорах Томаре та Макарові і тричі ставала удовою), 31 удівця, 32 неодружених чоловіків, трьох незаміжніх дівчат, які вміщені у документах як голови дворянських родин та володіють селянами – кріпаками, а також 35 дружин дорослих синів. Аналізуючи статистичні дані по шлюбним парам, ми з'ясували, що в абсолютній більшості чоловіки були старшими за віком від своїх дружин, тільки в семи сім'ях дружини були старшими від чоловіків, а у двох шлюбах – подружжя було рівним по віку. У 13 шлюбних парах різниця у віці між чоловіком та жінкою складала від 10 до 15 років, і тільки в одній парі чоловік був старшим за дружину на 27 років (це вже згадуваний К. М. Салеман у своєму другому шлюбі) [14, арк. 16]. Кількість шлюбних пар, де чоловіки мали 55 років та більше, а жінки 50 років та більше (тобто подружжя вважалось старим та непридатним для репродуктивної функції) була значною – 58 сімей.

У сім'ях ніжинських дворяни ми нарахували 901 дитину. У це число включені всі діти чоловічої та жіночої статі, які на момент

складання відомості мали хоча б одного живого з батьків. Саме тому їх вік коливається в межах від 50 років до 2-х місяців, але такий малий вік зафіксований тільки один раз [10, арк. 149]. Неважко підрахувати, що в середньому на одну жінку приходилося 3,3 дитини. На початку XIX століття за своє життя жінка народжувала від 6 до 9 дітей, але якщо врахувати високу дитячу смертність (до 1 року доживало тільки 70 % немовлят, а до юнацького віку – тільки 50 % народжених дітей), то можна стверджувати, що ніжинські дворянки нічим не вирізнялися від середньостатистичних шляхтянок інших губерній імперії. Серед дворянських сімей були й багатодітні. Родин з 5 дітьми ми нарахували 24, з 6 – 14, з 7 дітьми – 12, з 8 – 5 сімей, з 9 дітьми – 3, одна родина мала аж 12 дітей (вже згаданого Й. Ф. Мозгалевського) [10, арк. 149 зв.]. У таблиці 3 наведені дані про службову кар'єру дворянських синів. Вважалося, що у 15 років дворянський син повинен припинити навчання, поступити на службу та розпочати доросле життя.

Таблиця 3

**Службова кар'єра синів дворян Ніжинського повіту
(15 років і старше)**

Військова служба		Статська служба		у навчанні	у окладах	Немає даних
на службі	у відставці	на службі	у відставці			
55 (16,7 %)	33 (10 %)	49 (14,9 %)	15 (4,6 %)	10 (3 %)	35 (10,7 %)	132 (40,1 %)

Аналізуючи характер служби дворянських синів, можна помітити, що вони все ж таки віддавали перевагу, як і їх батьки, військовій службі. Але варто звернути увагу на те, що у "поколінні синів", на відміну від "покоління батьків", відсоток тих, хто обрав статську службу був значно більшим. Потяг до статської служби з'являється наприкінці XVIII століття після того, як імператор Павло I відновив у армії муштру та знову ввів тілесні покарання для дворян. На статську службу дворяни почнуть масово йти після Вітчизняної війни 1812 року. Особливо вона стане популярною при Миколі I, коли бюрократизація провінційної влади, слідом після бюрократизації центрального управління, стало характерною рисою часу. Чиновник став головною фігурою як у столиці, так і в провінції, відтіснивши на другий план спочатку родову знать, а потім і військових. Серед тих, хто обрав статську службу, були ті, хто зробив непогану кар'єру. Данило Федорович Андрієвський вислужив чин колезького асесора та служив "у Катеринославській губернії повітовим предводителем" [10, арк. 145]. Василь Дмитрович Степовий, який також мав чин колезького асесора служив "в місті

Зінькові поштмейстером", титулярні радники Іван Семенович Голєновський та Василь Данилевський служили "в Санкт-Петербурзі при канцелярії генерал-прокурора" [10, арк. 156 зв.]. Звертає на себе увагу незначна кількість дітей, що отримували освіту у навчальних закладах. Нащадки ніжинських дворян навчалися – у Московському університеті (2 особи), сухопутному кадетському корпусі (3 особи), у морському кадетському корпусі (1 особа) та по дві особи навчалися у харківських та московських училищах. Усі, хто здобував освіту не вдома, були дітьми із багатих сімей. У кінці XVIII – на початку XIX ст. рік навчання коштував 100–150 крб. Середньорічний оброк з селян-кріпаків у часи царювання Катерини II зріс з 1,5 до 5 крб, а у першій третині XIX століття він ще виріс до 10–16 крб сріблом з ревізької душі. Тобто вартість річного навчання дорівнювала оброку з 20–30 кріпаків. Крім того, на самому початку XIX століття кар'єра чиновника мало залежала від освіти, а була справою протекції чи випадку. За підрахунками В. М. Пінтера кар'єра залежала на 31 % від освіти, на 18 % від станової приналежності, на 12 % від фінансових статків та на 39 % від інших факторів.

Що стосується статистики, пов'язаної з дворянськими дочками, то, на жаль, "Відомість..." не дає можливості скласти повної картини. Вважалось, що по досягненню 16-річного віку дівчина готова до одруження. З 134 дворянських дочок від 16 р. і старше факт одруження зафіксований тільки на 13 осіб. Про інших дівчат не має ніяких даних або напроти їх імен стоять дописки: "у домі", "у дівках" або "при батьках займається рукоділлям". Досліджувані нами архівні джерела дають можливість з'ясувати навіть ономастичні уподобання ніжинської шляхти. Так при виборі імен своїм дочкам найбільш вживаними були Катерина – 28 разів, Агафія – 31 раз, Анна – 39 разів, але найбільш популярним було ім'я Марія, воно зустрічається 41 раз. Серед чоловічих імен абсолютним лідером було ім'я Іван. Саме ним названі 78 шляхетських нащадків Ніжинщини. Потім йдуть Петро (42 рази), Василь (35 раз), Павло (23 рази) та Яків (21 раз). Серед ономастичного різноманіття були присутні такі імена, як-от: Ананій, Андронік, Артемон, Харлампій, Созонт, Єлисей, Євтропій та навіть Феоктист. Серед жіночих імен зустрічаються Стефанида, Сусанна, Пульхерія, Акуліна, Домнікія, Євфімія та Васса [ф. 343, оп. 1, спр. 68, арк. 143–169 зв.]

Ще одна особливість, що звертає на себе увагу, пов'язана з місцем проживання місцевого дворянства. Нами зафіксовано, що у Ніжині проживала тільки 51 шляхетська родина. У сусідніх містечках Носівці – 38 сімей, у Монастирищі – 22 родини, а у Кобижчі – 17. Тобто

у повітовому центрі та навколишніх містечках проживало менше дворян, ніж по селам та хуторам [10, арк. 143–169]. Така тенденція не була виключенням для Ніжинщини, а скоріше закономірністю для всього повітового дворянства імперії кінця XVIII – початку XIX століття. Вона пояснюється двома головними причинами. По-перше, 18 лютого 1762 р. імператором Петром III був виданий маніфест "Про дарування вольності і свободи всьому російському дворянству", який звільняв усіх представників шляхетського класу від обов'язкової 25-річної військової чи цивільної служби. Це було підтверджено у "Жалуваній грамоті дворянству" від 1785 р. Катерини II. Скориставшись цим, багато дворян подали у відставку та роз'їхалися по своїх маєтках. Для бідного дворянства початку XIX століття стало практикою вислужити перший армійський чин (прапорщика у піхоті та корнета у кавалерії), що надавав спадкове дворянство, подати у відставку та повернутися додому. По-друге, і цей чинник, мабуть, був домінуючим, життя у селі було набагато дешевше. Російський історик Б. Миронов зауважує: "... у першій половині XIX століття вважалося, що типова сім'я, яка проживала у провінції, для того, щоб вести відповідний шляхетському походженню стиль життя, повинна була мати річний прибуток у 300–400 крб, а у Петербурзі та Москві – в 1,5–2 рази вищій. Майже такій оклад... отримували чиновники V–VIII класів та обер-офіцери в армії. Чиновники IX–XIV класів... отримували жалування у 2–2,5 рази нижче і мали такі ж статки... як і дрібнопомісні дворяни" [11, с. 87]. Саме тому життя у провінційному Ніжині було для багатьох дворян дуже дорогим у фінансовому плані.

Хоча досліджені документи носять офіційний характер, вони дають змогу з'ясувати деякі аспекти повсякденного життя провінційного дворянства. Матеріали однієї судової справи містять документи про конфлікт, який виник між ніжинським поштмейстером Г. І. Волховським та "высочайшего двора кофешенком в ранге сухопутного поручика" Олексієм Леонтійовичем Шпаковським. Останній у молодості служив при імператорському дворі та готував каву та шоколад для самої Катерини II. В одній з приватних бесід він негативно відгукнувся про особу колезького асесора Волховського, що й стало причиною довготривалих з'ясування стосунків і врешті-решт дійшло до суду. Справа тягнулася кілька років аж до смерті О. Л. Шпаковського. У 1810 р. одному з п'яти його синів, Івану, за допомогою "рекомендательного письма за подписью князя Хованского" (хабар) вдалось улаштуватися у Чернігівське поштове відомство на посаду канцеляриста [14, арк. 150 зв.]. Як тут не згадати М. Гоголя, який у своїх "Мертвих душах" описав початок службової кар'єри Чичикова: "...

несмотря на похвальные аттестаты, с большим трудом определился он... И в дальних захолустьях нужна протекция! Местечко досталось ему ничтожное, жалованья тридцать или сорок рублей в год" [15, с. 215]. Але через рік його перевели до Ніжинської поштової контори під керівництво Г. І. Волховського. М. Гоголь мав рацію, коли, описуючи губернське чиновництво у своїй поемі, зауважував: "Дуэли, конечно, между ними не происходило... но зато один другому старался напакостить, где было можно, что, как известно, подчас бывает тяжелее всякой дуэли" [15, с. 147]. Новий начальник почав одразу інтригувати, доводити підлеглого дрібними причіпками, а під кінець звинуватив його у тому, що він звабив його дочку Анну та хотів подати на нього в суд. Врятував І. Шпаковського тільки початок війни із Францією у 1812 року. Шпаковський добровільно вступив у земське ополчення на посаду "п'ятидесятного начальника" і разом з полком відправився у закордонний похід [16, с. 309].

Підводячи підсумки, необхідно наголосити, що на початок ХІХ століття дворянство Ніжинського повіту представляло собою єдину станову корпорацію, яка мала загальні інтереси та обстоювала свої права. Разом з тим у середині даної соціальної групи, вже відбулась чітка майнова диференціація. Володіння помістями та селянами-кріпаками було не лише становим привілеєм, а й мірилом багатства. Основна частина ніжинського дворянства мала незначні статки. Багатих дворян у повіті було дуже мало. Це було характерно для всієї Російської імперії, але на Ніжинщині відсоток бідних дворян був надто високим. Дворянське землеволодіння укріпилося на початку ХVІІІ століття, але імператорські укази, що забороняли дроблення дворянських землеволодінь та їх закладання були відмінені. Як наслідок, це призвело до обезземелення та зубожіння значної частини дворянства. Належність до дворянського стану не була запорукою отримання чину, останнє визначалося тільки особистою службою. Повітова шляхта в основній своїй масі була у відставці, та високих чинів і державних нагород вислужити не змогла. Місцеві дворяни у більшості своїй обирали військову кар'єру, адже служили ще за часів Гетьманщини. Разом з тим помітним стає відсоток представників "молодого покоління" дворян, що віддають перевагу статській службі. Отримання професійної вищої освіти поки що не стало головним кар'єрним пріоритетом дворянської молоді. Однак у цьому показнику вона суттєво відрізнялася від "покоління батьків", де кожний десятий не вмів читати й писати. Але у родинно-шлюбних стосунках та побутовому житті різниці між двома поколіннями практично не було. Для них були характерними шлюби між представниками тільки дворянських родин, багатодітна сім'я, старшинство чоловіка над дружиною, і навіть один і

той самий ономастикон. Більшість повітової шляхти проживало у селах. У зв'язку з бідністю основної маси місцевого дворянства не характерним було для Ніжинщини існування і так званих "дворянських гнізд".

Література

1. Милорадович Г. А. Родословная книга Черниговского дворянства / Г. А. Милорадович. – СПб., 1901. Т. 1–2. – 1901.
2. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник / В. Л. Модзалевский. – К., 1908–1914. Т. 1–4. – 1908–1914.
3. Кабузан В. М. Изменение в численности, удельном весе и размещении дворянства в России в 1782–1858 гг. / В. М. Кабузан, С. М. Троицкий // История СССР. – 1971. – № 4. – С. 153–169.
4. Свербигуз В. Старосвітське панство / В. Свербигуз. – Варшава : [б. и.], 1999. – 248 с.
5. Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини : монографія / В. В. Кривошея. – К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 452 с.
6. Гуржій І. О. Дворянство Лівобережної України кінця XVIII – початку ХХ ст.: соціально-правовий статус і місце у владних структурах Російської імперії / І. О. Гуржій, Ю. А. Русанов. – К. : Інститут історії України НАН України, 2017. – 172 с.
7. Галь Б. О. Ніжинські поліцейські службовці кінця XVIII – першої половини ХІХ ст. / Б. О. Галь // Ніжинська старовина : збірник регіональної історії та пам'яткознавства. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України, 2013. – Вип. 15 (18). – С. 29–46.
8. Галь Б. О. Комплектація кадрів городничих Малоросійської губернії / Б. О. Галь // Сіверщина в історії України : збірник наукових праць. – К. : Глухів : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2011. – Вип. 5. – С. 308–316.
9. Дудченко Г. М. Ніжинське дворянство наприкінці XVIII ст. (матеріали до генеалогії) / Г. М. Дудченко // Ніжинська старовина : збірник регіональної історії та пам'яткознавства. К. : Центр пам'яткознавства НАН України, 2010. – Вип. 9 (12). – С. 133–163.
10. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі ВДАЧОН), ф. 343, оп. 1, спр. 68, арк. 143–169 зв.
11. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало ХХ в.): Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства : в 2 т. / Б. Н. Миронов. – 3-е изд., испр., доп. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2003. Т. 1. – 2003. – 583 с.
12. Михайліченко М. А. Дворянство Лебединського повіту Харківського намісництва за абетковими списками 1786 р. / М. А. Михайліченко // Наукові записки : збірник праць молодих вчених та аспірантів (Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського). – 2010. – Вип. 20. – С. 95–108.

13. Михайліченко М. А. Абеткові списки дворянських родів Чугуївського повіту Харківського намісництва як джерело з історії провінційного дворянства / М. А. Михайліченко // Наукові записки : збірник праць молодих вчених та аспірантів (Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського). – 2008. – Вип. 17. – С. 124–129.

14. ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 52.

15. Гоголь Н. В. Мертвые души / Н. В. Гоголь. – М., 1975. – 368 с.

16. Лейберов О. О. Іван Олексійович Шпаковський – забутий герой наполеонівських війн 1812–1814 років / О. О. Лейберов // Сіверщина в історії України : збірник наукових праць. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК. – Вип. 9. – С. 308–311.